

Indicatoren van dissociatie

Agnes van Rees

In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de wijze waarop dissociatie, een van de twee hoofdcategorieën van argumentatieve technieken die door Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) zijn onderscheiden, zichtbaar wordt in argumentatief taalgebruik. Eerst wordt een nadere omschrijving gegeven van wat deze argumentatieve techniek inhoudt. Er worden drie kenmerken van dissociatie onderscheiden. Vervolgens worden uit deze drie kenmerken drie soorten aanwijzingen afgeleid dat er sprake is van dissociatie. Aan de hand van voorbeelden wordt gedemonstreerd hoe de aanwezigheid van een combinatie van deze aanwijzingen kan duiden op het gebruik van deze argumentatieve techniek.

1 Inleiding

Dissociatie is een van de twee hoofdcategorieën die Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) in hun overzicht van argumentatieve technieken onderscheiden (de andere is associatie). Zij definiëren dissociatie als een argumentatieschema waarin de spreker elementen uit elkaar haalt die beschouwd worden als behorend tot een geheel of een conceptuele eenheid.¹ Ze onderscheiden dissociatie nadrukkelijk van een aanval op het bijeenbrengen of door middel van een associatieve techniek verbinden van elementen die daarvoor ook al als onderscheiden eenheden werden beschouwd. Bij dissociatie wordt een meer of minder ingrijpende verandering teweeg gebracht in de conceptuele basis van een argument: één enkel concept dat voordien als eenheid werd beschouwd, wordt opgesplitst in twee, nieuwe, concepten. Een voorbeeld is de opsplitsing van het enkelvoudige concept 'wet' in de twee concepten 'de letter van de wet' en 'de geest van de wet'.

Tot nu toe is niet veel onderzoek naar dissociatie gedaan. Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) zijn de enigen die er uitgebreid aandacht aan hebben besteed.² In eerder onderzoek (Van Rees 2002, 2003) heb ik geprobeerd een antwoord te geven op de vraag in welke contexten en met welke dialectische en retorische effecten dissociatie wordt gebruikt in argumentatief taalgebruik. In dit artikel concentreer ik mij op de vraag hoe dissociatie zichtbaar wordt in argumentatief taalgebruik en probeer ik indicatoren van deze argumentatieve techniek op het spoor te komen.

Om inzicht te krijgen in de wijze waarop dissociatie zichtbaar wordt in argumentatief taalgebruik, is het nuttig om eerst preciezer te kijken naar wat het begrip *dissociatie* inhoudt. Dissociatie is een techniek die dient om de contradicties waar een begrip aanleiding toe geeft op te lossen. Dat begrip wordt beschouwd als een eenheid en wordt aangeduid met een enkele term. Door een dissociatie aan te brengen onderscheidt de spreker verschillende aspecten aan dit begrip. Hij herdefinieert de oorspronkelijke term door een of meer aspecten onder een nieuwe noemer buiten het oorspronkelijke begrip te plaatsen. Bovendien kent hij het gereduceerde oude begrip en het nieuw gevormde begrip een verschillende waarde toe: het ene wordt belangrijker of wezenlijker geacht dan het andere. De contradicties waartoe het oorspronkelijke begrip aanleiding gaf,

worden opgelost doordat een uitspraak waarin het gereduceerde begrip voorkomt nu kan worden ontkend (of juist bevestigd), terwijl een andere uitspraak, waarin het nieuw gevormde begrip voorkomt, kan worden bevestigd (respectievelijk ontkend), zonder in tegenstrijdigheden te vervallen.³

Uit deze omschrijving kunnen een aantal potentiële aanwijzingen voor dissociatie worden afgeleid. Geen van deze aanwijzingen is voldoende om te kunnen spreken van dissociatie, maar het voorkomen van een combinatie van een aantal ervan kan een overtuigende indicatie vormen dat er sprake is van dissociatie. Er kunnen drie groepen aanwijzingen worden onderscheiden, die ieder corresponderen met een bepaald kenmerk van dissociatie. Ik behandel de aanwijzingen van iedere groep afzonderlijk, ook al komt er in de voorbeelden vaak een combinatie van aanwijzingen voor.

2 Afsplitsing

De belangrijkste groep aanwijzingen kan worden afgeleid uit de eigenschap die de kern vormt van deze argumentatieve techniek: uit een enkel als eenheid bestaand begrip worden een of meer onderdelen of aspecten afgesplitst, die onder een andere noemer worden gebracht. Als er in een tekst aanwijzingen zijn dat een dergelijke afsplitsing wordt uitgevoerd, vormt dat een sterke indicatie voor de aanwezigheid van dissociatie.

In het volgende voorbeeld wordt een aspect van een bestaand begrip afgesplitst.

1. De jurysporten *moeten terug* naar circus, ijsgala of freakshow. Alles is goed, als we er tijdens de echte sportevenementen maar van worden verlost. Sport is sport, *behalve* jurysport, ander woord voor oneerlijk. Jurysport is soms best aardig om naar te kijken, maar je *moet er geen wedstrijd van maken*.

De Volkskrant 15-2-2002

Jurysporten behoren tot de wedstrijdsporten die deel uitmaken van de Olympische Spelen. Maar in 'Sport is sport, *behalve* jurysport' wordt jurysport expliciet afgesplitst van het begrip wedstrijdsport. De zin bevat een (quasi-)definitie van sport, waarin door middel van 'behalve' vooral wordt duidelijk gemaakt wat er buiten valt. Afsplitsing wordt ook gesignaleerd op de plaatsen waarin wordt gesteld dat jurysport buiten 'de echte sportevenementen' *moet* worden geplaatst en niet *moet* worden gelijkgesteld met wedstrijdsporten.

Omdat de verschillende aspecten van het oorspronkelijk als eenheid beschouwde begrip, voordat de dissociatie plaatsvindt, worden uitgedrukt door een enkele term, die met de dissociatie een nieuwe inhoud krijgt, kunnen alle expliciete verwijzingen naar precisering of definitie of de noodzaak daartoe een aanwijzing vormen. Een voorbeeld van expliciete precisering is te vinden in het volgende fragment.

2. *We zouden* ook het beeld van de Nederlander eens *moeten preciseren*: er is een verschil tussen onze culturele en onze staatsrechtelijke nationaliteit.

De Volkskrant 16-3-2002

In het artikel waaruit dit fragment afkomstig is, betoogt de schrijver dat het feit dat wij allen Nederlanders zijn niet betekent dat wij allen dezelfde cultuur hebben. Het begrip 'de Nederlander' verwijst naar een gedeelde nationaliteit. In dit fragment wordt het begrip nationaliteit echter opgesplitst in twee beperktere begrippen, culturele en staatsrechtelijke nationaliteit. Alleen de laatstgenoemde wordt door de schrijver gedeeld

geacht. Met 'we zouden [...] moeten preciseren' zegt de schrijver expliciet dat precisering noodzakelijk is en na de dubbele punt brengt hij die precisering aan.

Een aanwijzing voor precisering is ook de aanduiding dat een term in verschillende betekenissen kan worden opgevat. Het meest duidelijk is dit in uitdrukkingen als 'in de betekenis van' en 'in de zin van'. Een voorbeeld van het dissociatief gebruik van de laatste uitdrukking komt voor in het volgende fragment.

3. Bolkestein plaatste eerder wel een rectificatie in VN. Daarin zegt hij: 'Ik bedoelde "valse aangifte" niet *in de belastingtechnische zin van het woord*, maar *in de zin van* het meewerken aan het geven van een apert onjuiste voorstelling van zaken over mijn belastingaangifte'.

De Volkskrant, 13-11-1999

Bolkestein had eerder het standpunt naar voren gebracht dat Fons de Poel bij de belastingdienst valse aangifte tegen hem had gedaan. Gedwongen tot een rectificatie stelt hij dat De Poel geen valse aangifte heeft gedaan in de belastingtechnische zin van het woord, maar wel in andere zin. De dissociatie wordt tot stand gebracht doordat er twee betekenissen, waaronder een geheel nieuwe, van de term 'valse aangifte' worden onderscheiden.

Een andere aanwijzing voor de noodzaak tot precisering bestaat erin dat de spreker erop wijst dat er 'verwarring' omtrent een begrip bestaat. Dat gebeurt in het volgende voorbeeld.

4. Het onbehagen bij het klonen van mensen lijkt mij voort te komen uit *een verwarring tussen de begrippen* 'identieke mensen' en 'genetisch identieke mensen'.

De Volkskrant, 11-04-1997

De spreker bestrijdt het standpunt van hen die het klonen van mensen afwijzen omdat het leidt tot identieke mensen (en dus tot verlies van menselijke waardigheid). Hij geeft aan dat met de term 'identiek' twee begrippen corresponderen: (louter) genetisch identiek en identiek in de zin van zonder eigen individualiteit; klonen leidt slechts tot het eerste, niet tot het laatste. De noodzaak van die precisering duidt hij aan door te zeggen dat er 'een verwarring' bestaat tussen de twee begrippen.

Aangezien inherent is aan de opsplitsing van een begrip dat er een (dissociatief) onderscheid wordt gemaakt, vormen alle woorden en uitdrukkingen waarmee een onderscheid wordt gesignaleerd potentieel een aanwijzing. Het gaat hierbij om woorden en uitdrukkingen als 'onderscheid', 'verschil', 'niet hetzelfde als', 'iets anders dan'. Daarbij kan de spreker of schrijver met zoveel woorden zeggen dat er een onderscheid gemaakt moet worden, maar hij kan het bestaan van een onderscheid ook presupponeren. Het eerste gebeurt bij voorbeeld in het volgende fragment.

5. Volgens Jorritsma zal het kabinet niet opnieuw overgaan tot een gedoogbeleid, zoals in 1997 werd gevoerd. 'Dat was eens maar nooit weer, hebben we toen gezegd. Maar gedogen *is iets heel anders dan* vooruitlopen op een wetswijziging waarvan iedereen vindt dat die er moet komen.'

De Volkskrant 22-1-1998

Jorritsma voert met de uitdrukking 'is iets heel anders dan' een *taalgebruiksverklarder* (Van Eemeren & Grootendorst, 1982) uit waarmee zij expliciet een dissociatief onderscheid aanbrengt waarin het enkelvoudige begrip 'toestaan van het overtreden van wettelijke regels' wordt opgesplitst in twee afzonderlijke begrippen, 'gedogen' en 'vooruitlopen op een wetswijziging waarvan iedereen vindt dat die er moet komen'.

Een voorbeeld van het geval dat het onderscheid niet ter plekke door middel van een taalgebruiksverklaarder wordt uitgevoerd, zoals in 5, maar wordt gepresupponeerd, biedt het volgende fragment.

6. *Dat is het verschil* tussen plaisir en jouissance, tussen genoeg en genot, het al te gemakkelijk welbehagen bij het lezen en het leesgenot dat zeer wel kan samengaan met onbehagen, wellustgevoelens en pijn [...].

De Volkskrant 15-3-2002

Uit het begrip 'leesgenot' wordt hier een element afgesplitst dat niet tot het ware leesgenot wordt geacht te behoren, 'het al te gemakkelijk welbehagen', dat wordt geschaard onder de noemer 'genoegen'. Het verschil wordt niet gemaakt (door een uitdrukking als 'er is een verschil tussen'), maar gepresupponeerd ('dat is *het* verschil'), en toegelicht.

Ook in het volgende voorbeeld wordt het onderscheid gepresupponeerd.

7. Het verzekeringsbedrijf is een solide sponsor, die al een kwarteeuw de schaatsport financieel ondersteunt. [...] Kennelijk ziet Blankert *het verschil* niet tussen bonafide geldschieters die een fundament onder de sport hebben gelegd en gelegenheidssponsors.

Algemeen Dagblad 19-2-2002

Het begrip 'sponsor' wordt hier opgesplitst in 'solide', 'bonafide geldschieters' (echte sponsors) en 'gelegenhedssponsors'. Door middel van 'het verschil' wordt een onderscheid gesignaleerd. Alleen wordt het verschil hier geïntroduceerd, noch toegelicht, maar als vanzelfsprekend gepresenteerd.

Vaak wordt het dissociatieve onderscheid volledig impliciet gemaakt en is alleen het resultaat van de operatie zichtbaar, zoals in het volgende voorbeeld.

8. Dat haar grootmoeder te boek staat als ambitieus en ijdel, vindt ze ook irrelevant. En onjuist. 'Ze hield van mooie kleren, maar was niet ijdel. [...]'.

De Volkskrant 5-10-1999

Van het begrip 'ijdelheid', dat een fysiek en een mentaal aspect bevat, wordt het fysieke aspect, 'van mooie kleren houden', afgescheiden en niet langer tot het begrip gerekend. Deze afsplitsing wordt echter niet expliciet tot stand gebracht en er wordt ook niet aan het gemaakte onderscheid gerefereerd, zoals in de voorbeelden hierboven. De dissociatie wordt als vanzelfsprekend uitgangspunt genomen voor de tegenstelling die wordt uitgedrukt. Het behoeft geen betoog dat alleen in de expliciete en semi-expliciete gevallen gesproken kan worden van een echte indicator van een dissociatief onderscheid.

De aanwezigheid van woorden en uitdrukkingen die een onderscheid signaleren is op zich zeker niet voldoende om van dissociatie te kunnen spreken; ze duiden immers niet meer aan dan een onderscheid. Willen zij een aanwijzing vormen voor dissociatie, is het nodig dat het gaat om een onderscheid waarin een bestaand begrip wordt opgesplitst en een of meer aspecten onder een andere noemer worden geplaatst. Dat moet van geval tot geval door de analysator worden beoordeeld.

Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) wijzen op enkele indirecte aanwijzingen dat er sprake is van opsplitsing van een bestaand begrip: het gebruik van paradoxen, tautologieën en tegenover elkaar geplaatste synoniemen. Een voorbeeld van een paradox is 'zij hield van mooie kleren, maar was niet ijdel'. Een voorbeeld van een tautologie is 'je hebt bier en je hebt Grolsch'. Een voorbeeld van tegenover elkaar geplaatste synoniemen is 'het verschil tussen genoeg en genot'.

3 Ontkenning

Een tweede groep aanwijzingen heeft te maken met het feit dat dissociatie dient om een contradictie of paradox op te lossen. De spreker stelt dan dat de uitspraak waarin de term voorkomt die aanleiding geeft tot de dissociatie, waar is in één interpretatie van die term en niet waar in de andere interpretatie. Vanzelfsprekend is het loutere feit dat er kritiek naar voren wordt gebracht tegen een uitspraak, niet voldoende om als aanwijzing voor dissociatie te gelden. Maar in gevallen waarin de kritiek draait om de toepassing van een bepaald begrip of het gebruik van een bepaalde term in de uitspraak die wordt aangevallen, kan die kritiek een aanwijzing vormen.

Expliciete kritiek op het gebruik van een term is te vinden in het volgende voorbeeld.

9. De hoofdconductor deed, in weerwil van wat hij noemt een “spreekverbod” voor NS-personeel, een boekje open over een aantal misstanden binnen het bedrijf. [...] Overigens *is* volgens de NS-woordvoerder *geen sprake van een spreekverbod* voor het personeel, maar is de afspraak dat personeel via daarvoor aangestelde persvoorlichters contact heeft met de pers.

NRC Handelsblad 8-1-2002

Er wordt expliciet verwezen naar een uitspraak van een hoofdconductor dat er sprake is van een spreekverbod voor NS-personeel en tegen die uitspraak brengt de aangehaalde NS-woordvoerder kritiek naar voren die draait om de term “spreekverbod”. Hij ontkent dat er sprake is van een spreekverbod en brengt een dissociatie aan tussen een spreekverbod en een afspraak om via daarvoor aangestelde persvoorlichters contact te hebben met de pers.

Semi-expliciet wordt een kritische reactie op een uitspraak gesignaleerd door alle indicatoren van een tegenstelling, in het bijzonder ‘maar’, in combinatie met een ontkenning. Door ‘maar’ wordt – behoudens bepaalde uitzonderingen (Snoeck Henkemans, 1995) – verwezen naar een positie, waarvan vervolgens afstand wordt genomen. Daarbij zijn er twee verschillende mogelijkheden: het ‘maar’ is concessief gebruikt of correctief. Bij een dissociatie stemt de spreker in het eerstgenoemde geval, waarbij de ontkenning volgt op het voegwoord, in met de uitspraak waarop hij kritiek heeft in een van de gedissocieerde betekenissen, maar niet in de andere. In het laatstgenoemde geval, waarbij de ontkenning aan het voegwoord vooraf gaat, verwerpt hij de uitspraak waarop hij kritiek heeft in een van de gedissocieerde betekenissen en stelt hij een uitspraak met de andere betekenis daar voor in de plaats. Vanzelfsprekend geldt ook nu weer dat de aanwezigheid van een concessief of correctief ‘maar’ op zich niet voldoende is als aanwijzing dat er sprake is van een dissociatie.

Een voorbeeld van een concessief ‘maar’ is te vinden in fragment 8: ‘ze hield van mooie kleren *maar was niet* ijdel’. Een voorbeeld van een correctief ‘maar’ is te vinden in de fragmenten 3 – ‘*niet* in de belastingtechnische zin van het woord, *maar* in de zin van het meewerken aan het geven van een apert onjuiste voorstelling van zaken over mijn belastingaangifte’ – en 9 – ‘*geen sprake van een spreekverbod* [...] *maar* de afspraak dat personeel via daarvoor aangestelde persvoorlichters contact heeft met de pers’. In beide voorbeelden wordt de ene uitspraak in de plaats gesteld voor de andere.

In gevallen waarin expliciete of semi-expliciete aanwijzingen voor tegenspraak ontbreken kan de context uitsluitend geven. Zo lijkt 6 wellicht een ‘onschuldig’ onderscheid, waarbij niet duidelijk is welke contradictie er wordt opgelost. Maar als we de

voorafgaande alinea erbij betrekken, zien we dat er wel degelijk sprake is van een tegenspraak.

- 6a. 'Wanneer iets te heftig weerklinkt', schrijft Barthes in zijn Discours, 'maakt het zo'n herrie in mijn lichaam dat ik elke bezigheid moet staken; ik ga liggen op mijn bed en laat, zonder weerwoord, de "innerlijke storm" voorbijtrekken; in tegenstelling tot de Zen-monnik, die de beelden uit zich wil laten, laat ik me door die beelden opvullen, ik onderga hun bitterheid tot op het eind.'

Dat is het verschil tussen plaisir en jouissance, tussen genoeg en genot, het al te gemakkelijk welbehagen bij het lezen en het leesgenot dat zeer wel kan samengaan met onbehagen, wellustgevoelens en pijn [...]

In deze twee alinea's worden heftigheid, herrie, innerlijke storm en bitterheid in verband gebracht met genot. Dat is een paradox die alleen kan worden opgelost als er een dissociatieve tegenstelling wordt geschapen tussen gemakkelijk genoeg, waarin geen plaats is voor pijn, en genot, dat kan samengaan met onbehagen.

4 Waarde

Een derde groep aanwijzingen heeft te maken met het feit dat aan de twee gedissocieerde begrippen een verschillende waarde wordt toegekend. Het ene begrip wordt belangrijker of wezenlijker geacht dan het andere. Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) wezen er in dat verband op dat aanduidingen als 'echt', 'pseudo-' en 'waar' indicatoren van dissociatie kunnen zijn. Een duidelijk voorbeeld is te vinden in 1.

1. De jurysporten moeten terug naar circus, ijsgala of freakshow. Alles is goed, als we er tijdens *de echte* sportevenementen maar van worden verlost. Sport is sport, behalve jurysport, ander woord voor oneerlijk. Jurysport is soms best aardig om naar te kijken, maar je moet er geen wedstrijd van maken.

De Volkskrant 15-2-2002

De schrijver maakt een onderscheid tussen 'echte' sport en jurysport. Een ander voorbeeld is te vinden in 7.

7. Het verzekeringsbedrijf is een solide sponsor, die al een kwarteeuw de schaatssport financieel ondersteunt. (...) Kennelijk ziet Blankert het verschil niet tussen bonafide geldschietters die een fundament onder de sport hebben gelegd en *gelegenheidssponsors*.

Algemeen Dagblad 19-2-2002

De schrijver maakt een onderscheid tussen sponsors en (loutere) gelegenheidssponsors. De toevoeging 'gelegenheids-' drukt uit dat het hier om een oneigenlijke vorm gaat.

Eveneens door Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) genoemd is de aanduiding 'technische betekenis', waarmee een waardevermindering wordt bewerkstelligd ten opzichte van 'de' betekenis. Een voorbeeld van het gebruik van de aanduiding 'technische betekenis' is te vinden in 3.

3. Bolkestein plaatste eerder wel een rectificatie in VN. Daarin zegt hij: 'Ik bedoelde "valse" niet *in de belastingtechnische zin van het woord*, maar in de zin van het meewerken aan het geven van een apert onjuiste voorstelling van zaken over mijn belastingaangifte'.

De Volkskrant, 13-11-1999

Bolkestein bedoelde zijn aantijging niet in de (louter) technische zin, maar in de door hem kennelijk belangrijker geachte niet-technische betekenis.

Een andere, ook door Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) genoemde, aanwijzing voor het toepassen van de waardenschaal essentieel-van bijkomend belang is het aanbrengen van een onderscheid tussen theorie en praktijk. Overigens staat daarbij niet bij voorbaat vast welk lid van deze tegenstelling de hoogste waarde krijgt toegekend.

Naast waardenschalen als essentieel-van bijkomend belang, centraal-perifeer, echt-pseudo wordt er ook vaak nog een andere waardenschaal toegepast op de twee leden van het gedissocieerde paar, waarin het ene lid positief wordt gewaardeerd, het andere negatief. In 1 wordt jurysport benoemd als ‘ander woord voor *oneerlijk*’; in 6 wordt genoeg geïdentificeerd met ‘*al te gemakkelijk* welbehagen’; in 7 worden alleen de echte sponsors *bonafide* en *solide* genoemd. Overigens is het niet noodzakelijk het geval dat het essentieel geachte lid van het gedissocieerde paar een positieve waardering krijgt en het perifeer geachte een negatieve. Voorbeelden van het omgekeerde zijn onder meer te vinden in 8 – ‘ijdel’, de kernnotie, wordt negatief gewaardeerd, de minder belangrijke notie ‘van mooie kleren houden’ positief – en in 5 – ‘gedogen’, de kernnotie, wordt negatief gewaardeerd, de afgeleide notie ‘vooruitlopen op een wetswijziging waarvan iedereen vindt dat die er moet komen’ positief.

5 Conclusie

Om zicht te krijgen op de manieren waarop dissociatie zich in argumentatief taalgebruik manifesteert, heb ik eerst een nadere omschrijving gegeven van deze argumentatieve techniek. Wil er sprake zijn van dissociatie, dan moet aan drie voorwaarden zijn voldaan:

- van een bestaand begrip dat door een term wordt aangeduid, worden een of meer aspecten afgesplitst;
- daarmee wordt een contradictie of paradox opgelost, doordat nu een propositie waar kan worden geacht in de ene interpretatie van de oorspronkelijke term, en onwaar in de andere;
- het gereduceerde en het afgesplitste begrip wordt een verschillende waarde toegekend.

Met deze drie voorwaarden corresponderen drie categorieën aanwijzingen.

De eerste groep aanwijzingen is verbonden met het feit dat dissociatie opsplitsing van een bestaand begrip inhoudt. Indicatoren van een taalgebruiksverklaarder waarmee aspecten uit een begrip worden afgesplitst, vormen een sterke aanwijzing dat er sprake is van dissociatie. Ook alle indicatoren, directe en indirecte, van definitie, precisering of de noodzaak daartoe vallen hieronder. Een minder sterke aanwijzing vormen woorden en uitdrukkingen die een onderscheid in ruimere zin signaleren. Willen zij een indicator vormen van een dissociatie, dan moet het gaan om een onderscheid waarin een bestaand begrip wordt opgesplitst en een of meer aspecten onder een andere noemer worden geplaatst. Dat is ter beoordeling van de analysator, maar als in de onderscheiding een paradox, tautologie of tegenstelling van synoniemen tot uitdrukking komt, is dat een aanwijzing daarvoor.

De tweede groep aanwijzingen is verbonden met het feit dat dissociatie een contradictie of paradox oplost doordat de propositie waarin het oorspronkelijke begrip voorkwam waar wordt geacht voor het gereduceerde gedeelte van dat begrip en on-

waar voor het afgesplitste gedeelte (of omgekeerd). Een uitspraak dat een propositie onwaar is, is op zich geen voldoende aanwijzing, maar als de kritiek draait om de toepassing van een begrip of het gebruik van een bepaalde term vormt die kritiek een expliciete aanwijzing. Semi-expliciet wordt een kritische reactie op een uitspraak gesignaleerd door een correctief of concessief 'maar' in combinatie met een ontkenning. In gevallen waarin deze aanwijzingen ontbreken, kan de context duidelijk maken dat er een tegenstelling of paradox wordt opgelost.

De derde groep aanwijzingen is verbonden met het feit dat bij een dissociatie de twee gedissocieerde begrippen een verschillende waarde wordt toegekend, waardoor de dissociatie argumentatieve kracht krijgt. Daarbij gaat het om een waarde op een schaal als essentieel-van bijkomend belang, centraal-perifeer, echt-pseudo. Alle woorden en uitdrukkingen die de toepassing van een dergelijke schaal op de twee gedissocieerde begrippen signaleren, vormen een aanwijzing. Het centraal geachte begrip wordt bovendien vaak met een ongemarkeerde term aangeduid en het afgeleide met een gemarkeerde. Vaak wordt er ook nog een tweede waardenschaal toegepast die in de orde van goed-slecht ligt. Ook woorden en uitdrukkingen die de toepassing van een dergelijke schaal signaleren, vormen een aanwijzing.

Geen van deze typen aanwijzingen wijst op zich ondubbelzinnig op een dissociatie. Dat komt doordat deze aanwijzingen in feite aanwijzingen zijn voor taalhandelingen (definiëren, preciseren, onderscheiden, ontkennen, waarderen) die op zich geen dissociatie hoeven te bevatten. Daarom kunnen we ook niet spreken van indicatoren voor dissociatie in strikte zin. Maar de aanwezigheid van een combinatie van deze aanwijzingen (minimaal een combinatie van aanwijzingen voor afsplitsing en aanwijzingen voor toepassing van een waardenschaal) vormt wel degelijk een sterke indicatie dat er sprake is van dissociatie.

Noten

1. Door middel van associatie worden twee zaken die het publiek als afzonderlijke entiteiten beschouwt met elkaar in verband gebracht.
2. Goodwin (1991, 1992) bespreekt overeenkomsten tussen het maken van een onderscheid en dissociatie. Schiappa (1985, 1993) bespreekt de essentialistische basis van dissociatie. Grootendorst (1999) analyseert een voorbeeld van het verkeerd gebruik van dissociatie.
3. Hoewel Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) dissociatie meestal aanduiden als een argumentatieve techniek, noemen ze dissociatie soms ook een argumentatieschema. Verscheidene auteurs (Garssen, 1997; Grootendorst, 1999) hebben terecht betoogd dat dissociatie niet kan worden beschouwd als een argumentatieschema. Daarin wordt immers een verband gelegd tussen een argument en een standpunt, terwijl het bij dissociatie gaat om een verandering in de conceptuele basis van het argument dat als *uitgangspunt* dient voor de toepassing van het argumentatieschema. Dissociatie *kan* ook geen argumentatieschema zijn, omdat de techniek betrekking heeft op afzonderlijke termen, terwijl een argumentatieschema een uitspraak is waarin verschillende termen met elkaar in verband worden gebracht.

Literatuur

- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R. (1982). *Regels voor redelijke discussies*. Proefschrift. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Garssen, B. (1997). *Argumentatieschema's in pragma-dialectisch perspectief. Een theoretisch en empirisch onderzoek*. Studies in Language and Language Use, Vol. 32. Amsterdam: IFOTT.
- Goodwin, D. (1991). Distinction, argumentation, and the rhetorical construction of the real. *Argumentation and Advocacy*, 27, 141-158.
- Goodwin, D. (1992). The dialectic of second-order distinctions: The structure of arguments about fallacies. *Informal Logic*, 14, 11-22.
- Grootendorst, R. (1999). Innocence by dissociation. A pragma-dialectic analysis of the fallacy of incorrect dissociation in the Vatican document 'We remember: A reflection on the Shoah'. In F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair & C.A. Willard (Eds.), *Proceedings of the Fourth International Conference of the International Society for the Study of Argumentation* (pp.286-289). Amsterdam: Sic Sat.
- Perelman, C. & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press. Engelse versie van (1958) *La Nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Rees, M.A. van (2002). Dissociatie. Een dialogische techniek. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 24(2), 89-106.
- Rees, M.A. van (2003). Argumentative functions of dissociation in every-day discussions. In: H.V. Hansen, C.W. Tindale, J.A. Blair & R.H. Johnson (Eds.), *Proceedings of the 4th Conference of the Ontario Society for the Study of Argument (OSSA2001)*. Windsor, Canada.
- Schiappa, E. (1985). Dissociation in the Arguments of Rhetorical Theory. *Journal of the American Forensic Association*, 22, 72-82.
- Schiappa, E. (1993). Arguing about Definitions. *Argumentation*, 7, 403-418.
- Snoeck Henkemans, A.F. (1995). 'But' as an indicator of counter-arguments and concessions. *Leuvense bijdragen*, 84(3), 281-294.